TURINYS

9 ĮVADAS

18 ĮVYKIAI LIETUVOJE IR PASAULYJE
1940–1990 m.

20 MAŽI, JUDRŪS, KŪRYBINGI
Partizanai istorijoje

22 DOKUMENTAI, VAIZDAI, VIETOS
Partizaninės kovos tyrimai

24 „TUOJ IŠSKRIS VANAGAS“
Partizaniška fotografija

26 „MALKOS DEGĖ NESKLEISDAMOS DŪMŲ“
Stovyklavietės

28 MIŠKO KARIUOMENĖ
Apranga ir ekipuotė

33 „BRONIUKAS DIRBO KAIP LAIKRODIS“
Ginklai ir amunicija

38 „UGNIS LIEJOSI Į KALNĄ“
Susirėmimai ir mūšiai

42 KOVA NE VIEN GINKLU
Partizaniška spauda

46 MEZGUSIOS RYŠIUS
Rėmėjos, ryšininkės, partizanės

50 SLAPTAS POŽEMIŲ PASAULIS
Bunkeriai

58 „KĄ ŠIANDIEN KRIMSIM?“
Partizanų mityba

62 MIŠKAS – NE VONIOS KAMBARYS
Higiena partizaninės kovos metu

66 IŠKĘSTI SKAUSMĄ
Partizanų sveikata

70 „BALTAS VYTIS PADANGĖJ AUKŠTOJ SUSPINDĖS“
Poezija ir dainos

72 JUOKAS IŠLAISVINA
Partizaniškas humoras

74 BBC VIDURY MIŠKŲ
Laisvalaikis ir šventės

79 „TAIP RAMU JAUSTI SAULĘ“
Laimės akimirkos

82 „TOKIOS KLASTOS MES NEGALIM SUPRASTI“
Išdavystės

86 „VISKĄ REIKĖS IŠKENTĖTI“
Kritinėmis akimirkomis

90 SLAPTI
Partizanų vaikai

92 „LAISVĖ ARBA MIRTIS“
Buvusių partizanų pasipriešinimas lageriuose

96 „KAD TIK NEMIRTŲ PRAEITIS“
Partizaninės kovos atmintis

98 IEŠKANT VANAGO
Partizanų vado palaikų radimo detektyvas

100 PARTIZANINĖS KOVOS ĮDOMYBĖS
Iš Adolfo Ramanausko-Vanago atsiminimų

102 LANKYTINOS VIETOS

104 ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

DOKUMENTAI, VAIZDAI, VIETOS

Sovietų okupuotoje Lietuvoje apie partizanus viešai kalbėti buvo draudžiama. Kartkartėmis pasirodydavo KGB* patikrintų knygų, kuriose partizanai vadinti banditais ir visaip juodinti. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, partizanų kova tapo vienu svarbiausių XX a. Lietuvos istorijos pasakojimų – kaip ir Lietuvos žydų gelbėjimas arba pasipriešinimas Sausio 13-ąją.

Apykaklės antsiuvo ženklelis

Troškūnų apylinkėse rasti partizanų dokumentai, 2022 m.

Interviu su tremtine ir politine kaline Alva Sidaravičiene, 2019 m.

Žodinė atmintis: liudijimai

Svarbiausias šaltinis apie partizanų kovą ir kasdienybę buvo pačių partizanų, jų rėmėjų ir ryšininkų liudijimai. Apie Juozą Lukšą-Daumantą pasakojo žmona Nijolė ir brolis Antanas, apie Adolfą Ramanauską-Vanagą – žmona Birutė ir dukra Auksutė, apie Joną Žemaitį-Vytautą – ryšininkės Nina Nausėdaitė, Marijona Žiliūtė ir kiti.

KGB archyvo dokumentai

Suirus Sovietų Sąjungai, nutrūko ir KGB veikla. Pastatas Vilniuje, kuriame beveik 50 metų veikė sovietų saugumo tarnybos ir buvo kankinami sovietams neįtikę žmonės, ištuštėjo. Dalį dokumentų KGB darbuotojai sunaikino arba išvežė į Rusiją, tačiau dalis liko. Juos ėmė tirti istorikai. Šiame pastate šiandien veikia Okupacijų ir laisvės kovų muziejus.

Daugėliškių miško bunkerio (Raseinių r.) kasinėjimai, 2010 m.

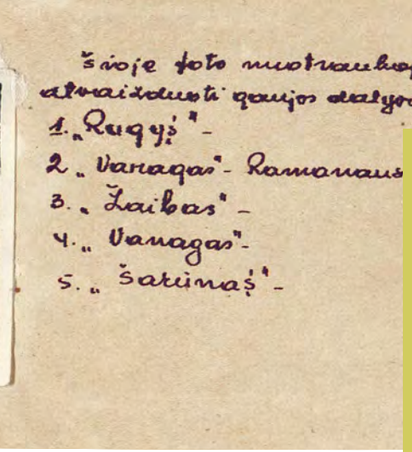

MGB paimtos partizanų nuotraukos, 1948–1951 m.

Partizanų dokumentai

Buvusiame KGB archyve rasta pačių partizanų parengtų dokumentų ir fotografijų. Sovietams visa tai atitekdavo suėmus partizanus, jų artimuosius, rėmėjus ar ryšininkus, perėmus susirašinėjimą arba radus slaptavietę. Nujausdami žūtį kovotojai dokumentus stengdavosi sudeginti, bet ne visada spėdavo.

Dokumentai žemėje

Dalis žemėje slėptų dokumentų pražuvo, ypač laikyti metaliniuose bidonuose. Rūdys pragrauždavo metalą ir drėgmė sugadindavo popierių. Geriau išliko dokumentai, sudėti į stiklinius indus. Dalį partizanų dokumentų restauratoriams pavyksta atkurti. Jų skaitmeniniai atvaizdai skelbiami elektroniniame archyve.

Archeologiniai duomenys

Svarbių žinių suteikia archeologiniai bunkerių tyrimai. Štai partizanų vadavietėje Daugėliškių miške, Raseinių rajone, aptikta daugiau kaip 1000 radinių: indų, įrankių, prožektorius, veidrodėlis, sagų su Vyčiu, šaudmenų ir granatų skeveldrų. Jie padeda suprasti, kaip gyventa bunkeryje ir kaip vyko paskutinė kova. Šiame bunkeryje 1950 m. žuvo penki partizanai.

Tyrimų įvairovė

Tiriant partizanų palaikus svarbūs bioarcheologiniai tyrimai. Jie padeda atkurti praeitį remiantis biologine medžiaga – žmogaus kaulais ir kitais palaikų duomenimis. Laboratorijoje kaulai nuvalomi, išdėliojami anatomine tvarka, nustatoma lytis, amžius, mirties priežastis. Tapatybę padeda patvirtinti nuotraukos ir genetiniai tyrimai.

* KGB (anksčiau MGB, NKVD) – Sovietų Sąjungos saugumo tarnyba, sekusi gyventojus ir persekiojusi tuos, kurie priešinosi sovietų valdžiai ar jai nepritarė.

„Malkos degė neskleisdamos dūmų“

Pirmosiomis partizaninio karo vasaromis, 1944 ir 1945 metais, partizanai dažniausiai gyvendavo didelėse stovyklavietėse. Kartais jose susitelkdavo keliasdešimt ar net apie šimtą kovotojų. Taip susidarydavo savotiški partizanų kaimeliai. Vėliau, sovietų pajėgoms išaugus ir pradėjus dažnai šukuoti miškus, partizanai ėmė skirstytis mažesniais būreliais – taip buvo lengviau išlikti nepastebėtiems ir apsirūpinti maistu.

„Stovyklos rajonas – maždaug 75 m pušynėlio plotas su palapine ir laužaviete. Kiekvienoje vietelėje jautei tvarkingo šeimininko ranką <...> Laužavietė buvo įrengta taip, kad naktį liepsna būtų matoma tik iš labai arti. Tuo tikslu buvo iškasta apvali pusantro metro gilumo duobė <...> Netrukus viename katile jau virė žirnių sriuba, o antrame bulvės. Visi skaniai pavalgėme <...> Ne per toliausiai nuo vadavietės buvo įrengta mažytė slėptuvėlė. Joje laikomi štabo dokumentai, rašomoji mašinėlė, popieriaus atsargos ir pan. Vandenį vyrai nešiodavosi iš netoliese buvusio mažyčio šulinėlio, kadais iškasto miško sodintojų.“

Iš **Adolfo Ramanausko-Vanago** atsiminimų

„Palapinės buvo pastatytos visai paprastai, panašiai kaip piemenys statosi iš šakų pašiūres nuo lietaus ar nuo žvarbaus rudens vėjo apsiginti <...> Viduje ant žemės taip pat buvo paklotas storas sluoksnis gerai išdžiovintų smulkesnių eglių skujų, kurios saugojo nuo šalčio iš žemės ir tiko „ištaigingam“ guoliui. Prieš aukštą palapinės šoną – angą – stovėjo sukrautos ąžuolinių malkų rietuvės <...> Stovyklos budėtojas, sukryžiavęs keletą sausų malkų gabalų, ramiai šildėsi prieš linksmai spragsinčią ugnelę. Ąžuolinės malkos degė puikiai, neskleisdamos jokių dūmų. Kiti vyrai buvo ką tik grįžę iš nakties uždavinių, ir, suvirtę savo guoliuose, ramiai miegojo. Ties kiekvieno galva kabojo ar stovėjo paremti ginklai.“

Iš **Juozo Lukšos-Daumanto** atsiminimų

Kova ne vien ginklu

Partizanai priešinosi ne tik ginklu. Ne mažiau svarbi buvo pogrindinė spauda – jos rengimas, dauginimas ir platinimas, ypač vėlesniame kovos etape. Patys partizanai sakė, kad „ginklai skirti mūsų priešams, o spauda – saviems“. Leidiniuose jie aiškino savo kovos tikslus ir prasmę, pasakojo, kas vyksta Lietuvoje ir pasaulyje, ragino nepasiduoti. Kiekvienas gyventojus pasiekęs laikraštėlis ar dainų rinkinys reiškė: mes čia, mes gyvi.

Kęstučio apygardos partizanų rašomoji mašinėlė „Olivetti“

Žemaičių apygardos vadas Vladas Montvydas-Žemaitis, iki 1953 m.

Ar spauda – tik laikraščiai?

Partizanai leido ne tik laikraščius. Buvo spausdinami poezijos ir dainų rinkiniai, maldynai, atsišaukimai, sovietus išjuokiančios karikatūros. Partizanai kreipdavosi į jaunimą, mokytojus, net į stribus, ragindami nebetarnauti okupantams. Dzūkijoje partizanai leido net laikraštėlį rusų kalba, skirtą sovietų kareiviams, siekdami juos paveikti. Spausdindavo ir patarimus kovotojams, įsakymus, ataskaitas.

Vanago pedagogika

Tarp partizanų buvo nemažai mokytojų. Tapę kovotojais jie neužmiršo savo profesijos. Keliaudamas po dalinius Adolfas Ramanauskas-Vanagas mokė partizanus, kaip rašyti, dėstyti mintis, neiškraipyti tiesos ir... nenusiminti, jei rašinyje gausu rašybos ar skyrybos klaidų. Jis aiškino, kad nė vienas nėra gimęs nei kariu, nei „rašinėtoju“, – svarbiausia stengtis.

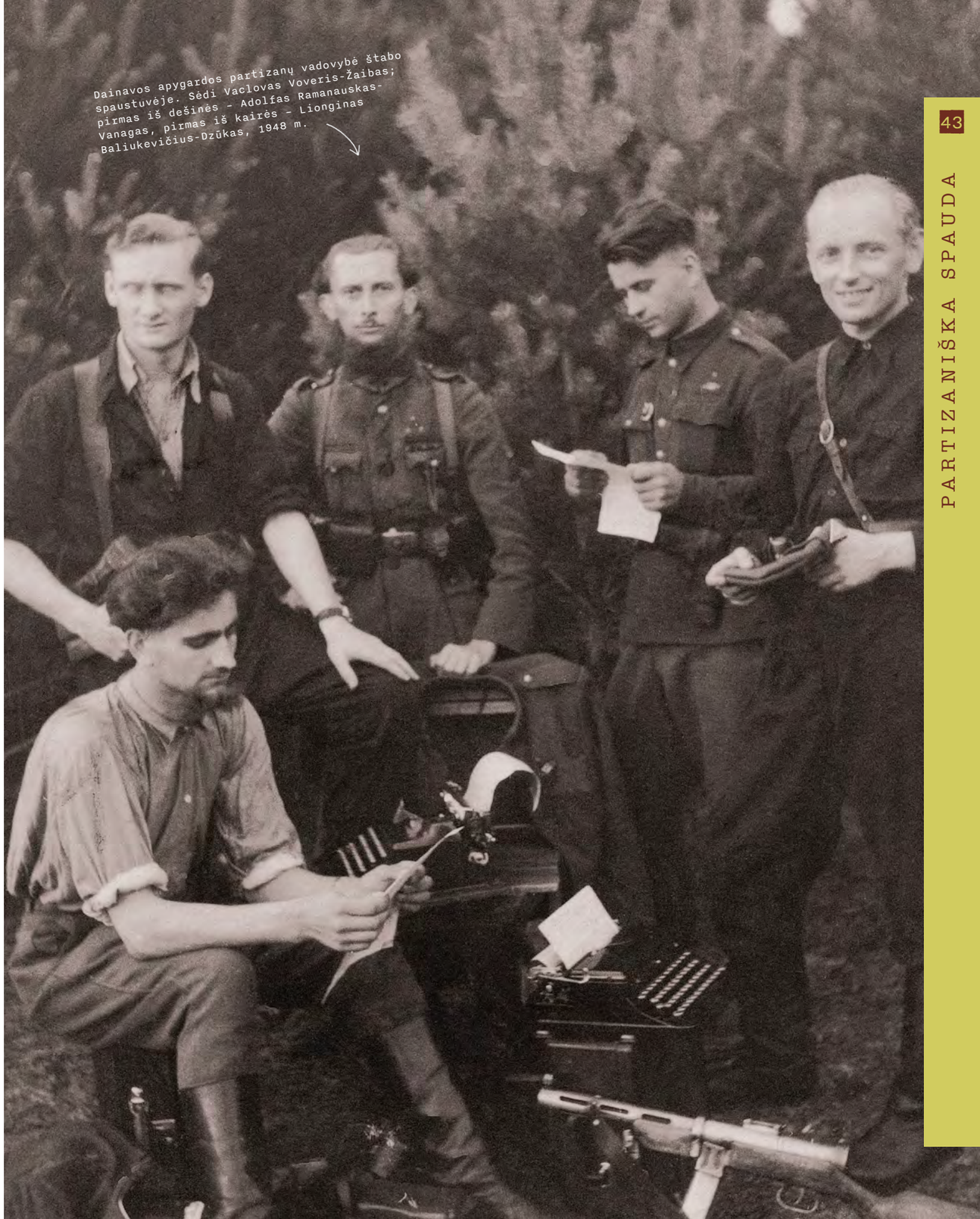

Dainavos apygardos partizanų vadovybė štabo spaustuvėje. Sėdi Vaclovas Voveris-Žaibas; pirmas iš dešinės – Adolfas Ramanauskas-Vanagas, pirmas iš kairės – Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, 1948 m.